



SE ÅLDERN FATABUREN

SE ÅLDERN

FATABUREN

2015

2015



SE ÅLDERN

Red. Anders Carlsson

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN – Nordiska museets och Skansens årsbok – är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

NORDISKA MUSEET



SKANSEN



Fataburen 2015

Nordiska museets förlag

Box 27820

115 93 Stockholm

www.nordiskamuseet.se/förlag

www.nordiskamuseet.se/fataburen

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Anders Carlsson

Bildredaktör och bildbehandling Karolina Kristensson

Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon

Översättning Alan Crozier

Omslagsfoto »Fotografens dotter Tove dansar med sin farfar i trädgården.«

Foto: Sten Didrik Bellander, © Nordiska museet (NMA.0056089).

Pärmens insida Foto: Erik Liljeroth, © Nordiska museet (NMA.0029567).

Tryckt genom Italgraf Media 2015

ISSN 0348 971 X

ISBN 978 91 7108 577 1

Ålderstrappan i närbild

Kläder och kropp i tid och rum

HELENA LINDROTH är intendent med ansvar för dräkt och textil vid Nordiska museet.

Studiet av kläder, frisyrer, attribut, kroppshållning och ansikten kan ge oss kunskaper om olika ideal kring människans åldrar i tid och rum. Ålderstrappornas motiv, med brett varierande ursprung, ger uttryck för dessa ideal genom de detaljer som syns på och kring de olika gestalterna. Hur betonas ålder här? I det följande ska vi jämföra några utsnitt ur ålderstrappor och ålderstavlor och också se hur olika åldrar beskrivs i förhållande till varandra i en och samma bild.

Ålderstrappornas idealbilder kunde beskådas på en lokal plats eller fick större spridning via tryckta illustrationer. Många av dessa har tryckts om långt senare, i en tid då det specifika kläd- eller frisyrmodet blivit förlegat. En av ålderstrapporna i denna studie har dräktdetaljer från tidigt 1700-tal men är tryckt 1807. Kläder och andra attribut kan också tydliggöra relationer mellan modeideal, sociala förhållanden och ekonomiska förutsättningar. Hur kommer detta till uttryck? Vad skiljer en ung persons kläder från en åldrings, också avseende klädernas funktion och bekvämlighet?

Variationerna i den här artikeln är många. Den äldsta ålderstavlan är från cirka år 1700 medan den yngsta är tryckt 1906. Ibland

är bildens ursprung känt, ibland inte. Inom det folkliga måleriet märks ofta ett friare och mer personligt uttryck. Människans åldrar kan framställas antingen i ett plant perspektiv, i en lång bonad, eller som en tavla indelad i olika motiv, utan större storleksskillnader för olika åldrar – mer jämlikt. När åldrandet presenteras i trappor, visar det sig att människan inte alltid är mest representativ på det översta trappsteget – den tydliga höjdpunkten – utan på steget före, i 40-årsåldern.

Spädbarn

Spädbarn illustreras oftast i en liten skala och inte särskilt detaljerat i ålderstrapporna, och de små barnen syns tydligt endast i ett par fall. I den småländska folkliga bonadsmålningen från 1700-talets mitt ovan till höger betraktar det rosenkindade, lindade spädbarnet omvärlden liggande i sin vagga. Även armarna är här inlindade mot kroppen. Lindan är vackert röd och pryds av svart och vit dekor. Hättan eller mössan är också röd – en färg med status. För att få en stark och mer beständig textil färg användes krapprot eller torkade honlöss (sköldlus, kochenille) från främre orienten till färgningen. Röda detaljer i det lilla barnets klädsel kan också ha ansetts bringa lycka eller symboliserat liv och kärlek.

Genom att tillföra olika laddade föremål, material eller symboler i kläderna skulle lindebarnet ges skydd mot religionens eller folktrons »onda makter«, eller fungera som lyckobringare (jfr sid. 38). Psalmboksblad kunde lindas in, eller ett mynt, det senare för att hindra barnet från att bli bortbytt innan dopet, och det kunde bidra till att barnet blev rikt. Andra exempel på sådana »tillägg« var kol, svavel, vitlök, salt, stål, nål eller en sax, bergkristall, korall, bärnsten.

Barnet på bilden har täckt huvud, men det framgår inte av huvudbonadens modell om barnet var en flicka eller en pojke. Snittet kan annars avgöra den saken. En flickas hätta kunde ha två sidostycken med ett långsgående brett stycke emellan, en pojkes kunde vara sydd av kilar som möttes uppe på huvudet.



Spädbarn i vagga.
Detalj ur bonadsmålning (NM.0248086).



Spädbarn i vagga.
Texten lyder: »I. Min
aldrä första låth. War
idel sorg och gråth.«
Detalj ur kistebrev
(NM.0114367).

Samtliga bilder utom
de två på sid. 163
i denna artikel är
utsnitt/detaljer ur
bilderna i Leif Wallins
introduktion. Se sid.
136–146 för uppgifter
om fotografer och
samlingar.



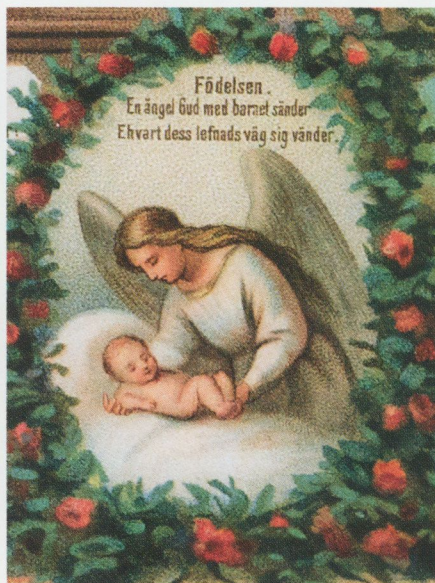
Från Jorden till Jorden.

Uti denna Paradieset
Slappte Gud på bästa viset
Första paret rätt och godt,
Men den orge ormen visste,
Der och lifvet från dem flödade,
Med ett fihlt och fösligt brott.

20 är en Unglin.

Uti dessa ädla ären,
Urgdoms flor af manna: w
Rusar mången våre fram:
Täncker sällan uppå tiden
Huru snart han är fram!
Ofta med en ewig slän.

Spädbarn i vaggan. Den läskunnige betraktaren påminns om livets förgänglighet: »Från Jorden till Jorden». Detalj ur kistebrev/träsnitt, tryckt 1807 med motiv från 1700-talets början (NM.0252159).



»Födelsen. En ängel Gud med barnet sänder./ Ehvart dess lefnads väg sig vänder.« Detalj ur ålderstrappan »Qvinnans åldrar«, oljetryck (NM.0251299B).

Armarna lindades oftast tätt vid sidan av kroppen eller lades i kors över bröstet. I vaggan på bilden från år 1843 nederst på föregående sida anas dock att barnets armar är fria, vilket tyder på att den hyser ett lite äldre barn, mellan ett halvt och ett års ålder. Inga tydliga detaljer syns i kistebrevet ovan till vänster, men barnen bär någon form av huvudbonad, de är lindade – har inga urskiljbara kroppar under täcket. Antagligen är det en pojke och en flicka i analogi med trappans övriga ålderssteg. Ett naket barn med full rörlighet ses i bilden intill, tryckt 1906.

Koltbarn och barn klädda som vuxna

1-13 år

I ålderstrapporna illustreras de mindre barnen och ibland, som på bilden nederst på nästa sida, även 10-åringar (»10+«) klädda i kolt. Kolten är ett klänningsliknande, enkelt tillskuret plagg som användes av både pojkar och flickor från det de kunde gå (jfr sid. 80). Med kilar i sidorna fick den enkla modellen bra rörelsevidd. En kolt för pojkar kunde sys med något veck eller rynk på ryggpartiet och knäpptes ofta med knapp och knapphål. Modellen för flickor var avskuren vid midjan/livet och hölls ihop med hake och hyska, som i kläder för vuxna kvinnor. Eftersom kläder och textilier var en mycket arbetskrävande och dyrbar del av familjens ekonomi ärvdes de självklart, eller skaffades begagnade. Fanns inte tillräckligt med resurser ärvdes kolten oavsett kön; pojkar i lägre ålder använde flickkolt och vice versa. På vissa håll var det heller ingen skillnad på koltarnas skärning.

Barnens kläder syddes ofta av avlagda, nötta och därmed mjukare vuxenplagg. Kolten som modell medgav fysisk rörlighet, och en annan fördel var att barnen lätt kunde utföra sina behov med kolten på, byxlösa som de var. Vintertid användes på sina håll en tjockare kolt, eller flera på varandra. Om inte dessa resurser fanns, och inte ens en värmande schal, hölls barnen inomhus vid kyla.

Den 10-årige pojken på bilden är klädd i fotsid, vackert röd kolt. Hans trekantshatt, tricorné, har vit och röd dekor. Hatten signalerar vuxenhet – snart är pojken där. Tricorné var en vanlig huvudbonad i det militära under 1700-talet samt i övrigt i både högre och lägre samhällsskikt. I just den här bonadsmålningen visas mannens olika åldrar från vaggan till graven. En folklig målare eller konstnär illustrerar de unga och gamla männens kläder i mode från 1730- och 40-tal.

Inom det folkliga dräktskicket skedde pojkarnas övergång till vuxenplagg när barnet var fysiskt moget för det (»torrt«), för både flickor och pojkar när familjens ekonomi så tillät eller, brukligt regionalt, efter konfirmationen. Bekräftelsen av dopet var en övergångsrit. Nu var man mogen att lämna hemmet och söka arbete,



Livets lägsta åldrar. Detalj ur ålderstrappa
från Kilen, Åls socken i Dalarna, målad år 1819
(NM.0208658).



Pojke i kolt. Detalj ur bonadsmålning från Småland
(NM.0248086).

Modedräkt från
omkring 1770.
Målning från 1782
(NM.0011954).



betraktas som vuxen, kunna läsa. En nykonfirmerad »gilldes«, fick delta i ungdomslaget eller i nattfrierierna där det förekom, men var fortfarande ung och obunden. Även flickorna skulle ha åldern inne för att bära vuxenkläder men på många håll fick de först visa att de kunde karda och spinna ull till tråd innan klivet ur kolten fick tas.

På bilden överst på sid. 152 ses de lägsta åldrarna och personer klädda i folklig modedräkt. Flera kvinnor bär vackra kattuntryckta förkläden, och kläderna har mycket rött och blått i sig – textila färger med status. Klädstil, modeinfluenser och frisyrier är från omkring 1770. Koltbarn leker i vaggan. 10-åringarna har övergått till vuxenkläder men markeras som yngre, inte fullt färdiga vuxna, genom mindre kroppsstorlek än 20-åringarna på steget ovanför. Flickans hår har satts upp och hon har en bindmössa, precis som äldre, vuxna. Hennes skor syns inte i bild men i *Albert Alms dräktalmanacka* för den närliggande Leksands socken (om de lokala folkdräkterna) kan man läsa följande: »Redan vid 7-8-års ålder, samtidigt med anläggandet av den övriga dräkten för vuxen kvinna, fick den lilla kullen sina första klackskor och hade att utstå mången snubbling och mången kullerbytta innan hon blev varm i skorna.« Dessa klackskor var mycket grova, av kraftigt läder och näver, och klacken kunde vara placerad så långt in som vid fotens mitt, vilket gjorde att tåpartiet sattes i marken före hälen vid gång. Ett särpräglat sätt att gå som också påverkade flickornas/kvinnornas barfotagång.

I ålderstrappan på föregående sida är personerna klädda i modedräkt från 1700-talets senare hälft. Tavlan är målad 1782 och trappan har tretton steg utan åldersmarkeringar. Pojken och flickan intill vaggan bär kolt men flickans är delvis dold under en mönstrad kofta. Hon har en bindmössa med spets framtill medan pojken är barhuvad. Han håller i hennes hängsmycke. På nästa trappsteg är barnen vuxenklädda. Dessa små, strikt klädda barn och de något äldre på nästa steg visas i successivt ökande storlek, som miniatyurer av vuxna. Den äldre pojken har en bok – han är konfirmerad.

Bilden till vänster på nästa sida är tryckt i Växjö 1807 men dräkt-detaljerna är från omkring 1720. Rubriken till texten för första vuxentrappsteget lyder »10 år ett barn« men flickan och pojken är helt vuxenklädda och avporträtterade i vuxen kroppsstorlek. I dessa åtsittande kläder kunde inte barnen springa omkring och leka fritt. Femåringarna visas i mindre storlek men här har flickan visst modesnitt och moderiktiga skor med klack. Pojken har kolt.

Pojkarna i 10-årsåldern på bilden till höger är klädda snarlikt



1720-talets stil i tryck från 1807. Detalj ur kistebrev (NM.0252159).



Barnlek i vuxenmode från 1820-talet. Detalj ur kistebrev, tryckt i Jönköping 1846 (NM.0076586).

»10 Skall jag i Skolan gå.
Jag likwäl leka må.« Detalj
ur målning (NM.0114367).



20-åringarna – men de leker. Pojken med draken har lågskor med spetsigt tåparti samt långbyxor, vilket blev allt vanligare inom modebilden efter den franska revolutionen 1789. Adelsmännens kläder var inte längre ett ideal, och långbyxan – ett plagg för arbetare och sjömän – slog igenom som modeplagg. Långbyxor blev så småningom en del av kavajkostymen: den växande ämbetsmannaklassens representativa och närapå uniforma klädsel under 1800-talet.

Den vänstra pojken har en modern tröja (rock) med schalkrage och troligen med kort liv (inga skört syns) till långbyxorna. Pojken med käpphästen bär tajta byxor till under knäet, eller långbyxor instoppade i stövlarna. De knähöga läderstövlarna med V-formad front upptill var en praktfull lyx, från början en militär stövelmodell som sedan och i denna fina modetappning representerar dem som hade råd.

I den målade ålderstavlan på nästa sida, från Småland 1842, är männen – och således den vuxenklädda 10-åringen ovan – avbild-



Detalj ur ålderstavla
(NM.0114367).

ade i kläder som var moderna strax före och omkring sekelskiftet 1800. Modebilden speglar brytningstiden efter franska revolutionen: från män i knäbyxor, strumpor och lågskor till män i långbyxor och lågskor eller med stövlar. Endast pojkar och män syns i de olika åldersstegen kring illustrationerna i mitten, där även kvinnor är med. I två av dessa visas kvinnorna i den representativa högstatusåldern omkring 40, och deras frisyrrer och kläder är till skillnad från männens attraktivt mode på 1840-talet.

Inga flickor syns i den här ålderstavlan, men i ett samtida (1843) belägg om särskilda barnkläder ges följande råd i *Stockholms Modejournal*: »Småflickor klädas i almänhet såsom mödrarne själfva, med undantag av hatten, som måste vara av halm med ett enkelt band.« Flickornas kjollängd var nu också aningen kortare än den vuxna kvinnans.

Som vi kan se i åldersillustrationer där modedräkt från övre samhällsskikt avbildas är 10-åringarna strikt vuxenklädda. Men förändringar börjar ta form under 1800-talet. Romanen *Émile, eller Om uppfostran* av J. J. Rousseau år 1762 fick stor betydelse. Boken begrundades till en början av de mer välsituerade, men i samtida porträttkonst synliggörs eventuella förändringar inte i bild. Barn avbildas inte i vardagskläder, utan här står ettåringar snörda i vuxenmunderingar. Men till vardags kan det sköra, utsökt dekorerade sidentyget ha bytts ut mot kläder av fint bomullstyg och klädernas tillskärning kan ha gjorts något mer tillåtande för rörelse.

Synen på barnen ändrades allt mer. Det ansågs vara av betydelse för barnets uppfostran, den individuella utvecklingen och i förlängningen – av godo för samhället – att barnet var mer bekvämt och praktiskt klätt. 1800-talets omfattande samhällsförändringar gav de nya idéerna skjuts på olika sätt: i ny teknik och ekonomi, billig bomull, tryckta källor, dräktreformföreningens verksamhet med mera.

För många pojkar, framför allt ur borgerskap och medelklass, blev kortbyxor en moderiktig övergångsfas mellan kolt och långbyxor. Längd och snitt varierade mycket, särskilt under 1800-talets andra hälft. Byxorna var längre till en början men blev tidvis så korta som



»Som tioåring glad han står / I lifvets första, ljusa vår.«
Detalj ur »Mannens åldrar«, oljetryck från tidigt 1900-tal (NM.O251299A).



»Vid tio år i lek den lilla / År fri från sorg och synders villa.«
Detalj ur »Qvinnans åldrar«, oljetryck (NM.0251299B).

ovanför knäet och i olika modeller. De syddes tajta, vida, raka, med slitsar, veck, rynk eller knappar, allt efter växlande mode. Först vid konfirmationen övergavs de kortare byxorna, men till fint kunde även små pojkar ha långbyxor. Pojken på bilden på föregående sida är från tidigt 1900-tal. Kortbyxorna var tidvis tajta och vintertid användes långa stickade (ylle)strumpor, fästade med strumpeband på ett livstykke som pojken inte kunde ta av och på själv. Strumpornas knapp lossnade lätt och på de utsatta »strumpknäna« nöttess håll.

Flickor och kvinnor använde vid 1800-talets början spetsprydda så kallade benholkar, ett slags långa benkläder med öppen gren, under dåtidens antikinspirerade, kroppsavslöjande tunna klänningar. För vuxna kvinnor ändrades den modebilden radikalt vid omkring mitten av århundradet, då fotsida och mycket vida kjolar och klänningar hölls ut till oerhörd vidd med underkjolar och hårda krinoliner. Kvinnornas ben och fötter fick inte synas. Men flickor mellan kolt och konfirmation använde nu något kortare, vadlånga kjolar. De var vida med veck och rynk och väl synliga benholkar och underkjolar avslutade nedtill, ofta med maskintillverkad brodyr.

Enligt rön i tidskriften *Penelope: Nyaste journal för damer* från år 1859 ska flickan vara klädd som en vuxen kvinna, men smakfullt och enkelt, och om barnet var för överlastat utstyrt skulle det se utklätt, lillgammalt och rentav löjligt ut. Sömnadsmönster för barnkläder fanns nu tillgängliga i allt fler modetidskrifter och mönster-tidningar, även illustrerade med bilder. Här fick sömmerskor och mödrar inblickar i sömnadsdetaljer och passande stilar för barnens kläder, vad som ansågs vackert, något mer praktiskt och passande. Bomullskläder kändes bekväma på kroppen, och de masstillverkade och nu billiga bomullstygerna var lättskötta. Olika aspekter på kläder avhandlades, för medborgarnas bästa, också i medicinsk och pedagogisk litteratur.

Flickmodet med kortare kjolar och benholkar illustreras inte i ålderstrapporna i den här artikeln. De flesta av dessa åldersbilder har äldre modeförlagor, och vissa ålderstrappor har övervägande fokus på män. I den borgerliga ålderstrappan »Qvinnans åldrar« från 1906 ses däremot en 10-årig flicka spela tennis i tidstypiska

barnkläder, nu utan långa benholkar, och med långt utslaget hår. Sport- och friluftsliv låg allt mer i tiden, även för kvinnor. Kvinnor i samma ålderstrappa är däremot klädda i sent 1890-talsmode.

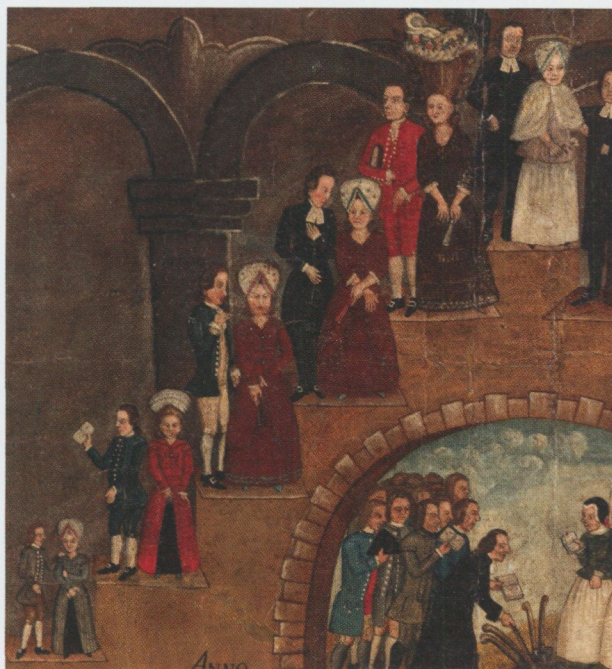
Mitt i livet

40–70 år

Ålderstrappornas visuella »mitt i livet«, kulmen högst upp, sammanfaller med 50-årsåldern. Men människorna framställs ofta i sina yppersta modekläder, dekorer och frisyrier på steget före, vid cirka 40, liksom i tillhörande beskrivningar i verser och deviser. Skillnaderna i ålder visas med både subtila nyanser och närmast överdriven tydlighet.

De vuxna människorna i trappan på målningen från Skirö socken 1782 till höger har avbildats i samma kroppslängd trappan igenom, men de vuxenklädda små barnen nere till vänster och konfirmanderna på det närmaste trappsteget är illustrerade som olika stora miniatyrer av de vuxna i »bästa åldern« högre upp. På trappstegen ses personer i modekläder från 1700-talets senare hälft (1760- och 70-tal). Kvinnans höga frisyr förekom på 1770-talet. Under trappan visas en begravning med människor klädda i folkligt mode.

På steget näst högst upp bär kvinnan upp en otroligt hög, fantasitisk frisyr, som i franskt mode. Med det egna håret som grund stötades på olika sätt uppsättningen med tupering, tillsatt löshår eller fluffig bomull, ister och talg, hårpomada med mera. Kreationen avslutades med omsorgsfull pudring med exempelvis vete-, potatis-, ben- eller äggskal mjöl, talk, vit lera eller gips. Dekor med vackra band och konstblommor eller hatt krönte kreationen. I svenska avbildningar sticker den här höjden verkligen ut – så här omfattande frisyrier användes inte i Sverige. Frisyren finns förevigad i satiriska karikatyrer, exempelvis i engelska grafiska tryck. I utländska skrönor kring dessa frisyrier spreds rykten att kvinnan sov sittande och att möss och annan ohyra rumsterade i håruppsättningen. Den arbetskrävande frisyren byttes inte ut särskilt ofta, och håret tvätades sällan.



Målning från Skirö socken i Småland 1782 (NM.0011954).

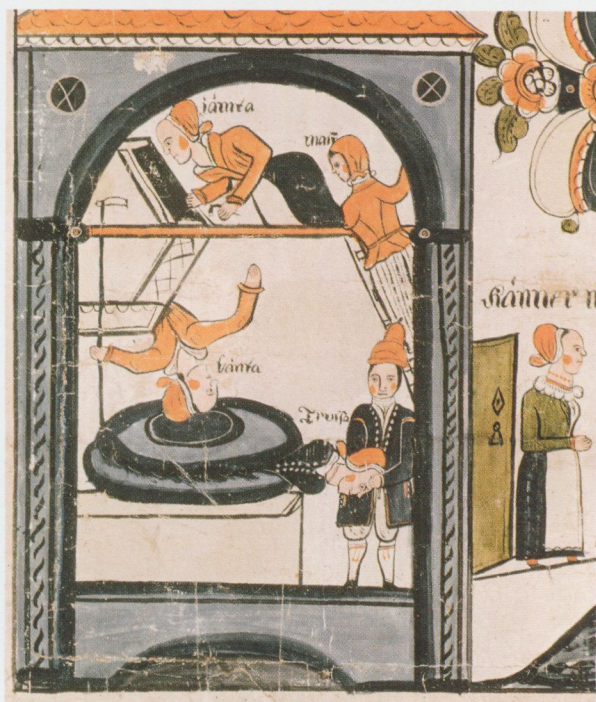
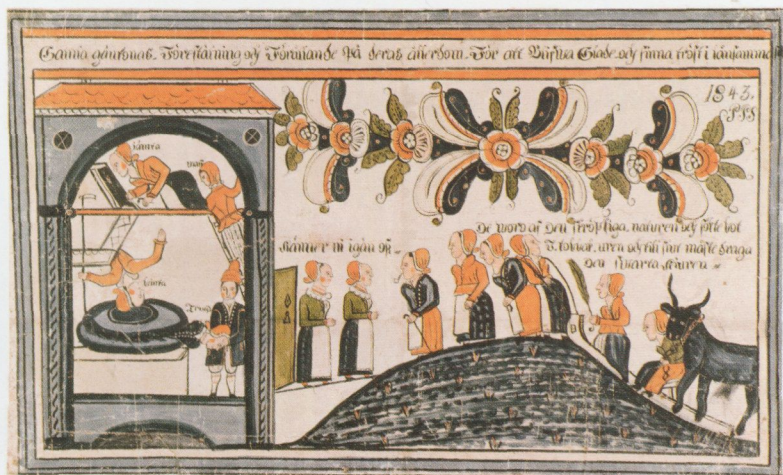
Människor som passerat livets mitt förskönas oftast inte i kläder och uttryck passande yngre åldrar. Det är inte en kamp mot åldrandet som visualiseras. Människorna blir helt enkelt äldre, fysiskt, kläd- eller attributmässigt, och framställs alltså oftast inte som yngre än de är. Men vissa ålderskomplex förekommer. Ålderstavlan på nästa uppslag föreställer den så kallade kärringkvarnen. Här kan äldre kvinnor malas ned och komma ut i nya, förnygrade versioner, och här inspireras drömmen om att hålla sig ung. Texten lyder: »Gamla gäntornas Förestälning och Förållande På deras ålderdom. För att Blifwa Glade och finna tröst i långsameten.»

Kvinnorna är här till största delen illustrerade i folklig mode-dräkt – kläder som kunde representera bondfruar på många håll i Sverige, men delvis i en mix med den traditionella lokala folkdräkten. Den ende mannen i bild är mjölnaren som tar emot de unga kvinnorna efter malningen. Han är klädd i Leksandsdräkt, bortsett från knäppningen i den så kallade svartrocken. Till den användes hakar och hyskor, men här syns dubbla knapprader. Och kvinnan på stegen har en röd (rött ser orange ut här) »gul-luva«, den enda kvinnliga huvudbonaden i bild som är karaktäristisk för Leksandsdräkten. Men håret skulle egentligen inte synas.

I övrigt ses folkligt dräktskick av mer allmänt slag, där konstnären också lagt in särskilda modedetaljer som pärlhalsband och kråskragar, liv med knappar – eller är det folkliga snörmaljor som utgör en vacker dekor? Svarta kläder kommunicerar allvar och högtid, kläder som kunde användas till både sorg och fest, likaså vitt i förklädena (svart är målat med inslag av blått i bilden). Men i Leksandsdräkten var den svarta kjolen en vardagskjol, och det fanns ett flertal olika förkläden, enfärgade eller i olika randningar avsedda för, och lokalt avläsbara vid olika högtider. Och en ordentligt klädd Leksandskvinna bar förklade och halsklade. Klädernas modesnitt stämmer med tiden när kärringkvarnen är målad, 1843. Ett exempel är koftans (jackans) skärning med sömmen strax ovanför midjan, nära den kroppsliga midjans plats efter det tidigare 1800-talets, empirens, höga skärningar under bysten.

Den äldre kvinnan som står först i kön till kvarnen har ett för tiden moderiktigt, kort pärlhalsband. Käppen indikerar ålder, och hon röker pipa. Texten intill förklarar: »De woro af Den skräpliga naturen och sökte bot i tobak.« I äldre porträtt kan äldre kvinnor ur folkliga samhällsskikt ses med pipa, också en antydning om viss pondus med stigande ålder.

Rosenkindade och förnygrade kommer två kvinnor ut ur kvarnen – »Känner ni igän os?« Jackorna (tröjorna) är öppna och spetskråsprydda blusar är i blickfånget, liksom vackra pärlhalsband. De yngre kvinnorna har röda strumpor, Leksandsdräktens är oftast vita. Skorna har lite klack, men de verkar vara av nättare slag än de



Kärnkvarn, målad av Hjelt Per Persson, Leksand, Dalarna 1843 (NM.0012382). Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet.



»Idag frisk, sund och röd. Imorgen siuk, blek, kal och Död.« Detaljer ur bonadsmålning från Södra Unnaryd, Småland, troligen målad av Anders Bengtsson (1723–1781) (NM.O248086).

folkliga som syns tydligt på den sittande äldre kvinnan på släpan. Dessa mycket grova näverbottnade skor hade klacken placerad mer mitt under foten. Liknande klackskor användes också i Skåne, Södermanland och Hälsingland.

Det finns en viss förväntan i bilden. De flesta ler så smått, utom de allvarliga kvinnorna och mjölnaren inne i kvarnen, kanske lätt oroliga för behandlingen och resultatet. Kvarnens dörr har ett lås så att inte vem som helst kan gå in och föryngra sig, när som helst.

I den folkliga bonaden ovan, från Småland, följer vi mannens åldrar i kläder från 1730- och 40-talen. Mannen, 40+, står i franskt mode. Han har en vacker röd livrock och mönstrad väst, knäppta och dekorerade med fina knappar – en dyrbar, utbytbar statusdekor i mannens garderob. Genom fastsättningen i knapparnas öglor drogs, på klädernas insida, ett band eller en läderrem som lätt fästes och enkelt kunde tas bort vid byte till annat plagg. Kragen hölls ihop med en stolpknapp. Tricorne, trekantshatten, var modern under 1700-talet fram till franska revolutionen. Den användes i breda samhällslager, även militärt, och med olika dekor.

Mitt i livet användes dyrbara långa stövlar med relativt höga klackar och sporrar i stället för slejfskor med vackra spännen. Tidigare, strax efter sekelskiftet 1700 och dessförinnan, var herrskomudet ännu mer högklackat, men klacken fortsatte att vara en viktig statussymbol. Röda klackar signalerade länge status, även i bondesamhället, men dessa illustreras inte i bonaden. Med ökande ålder minskar både klack- och mungipshöjd i bilden. Det glada leendet blir redan vid 50 år alltmer betänksamt, så småningom ett streck som vartefter övergår i hängande mungipor. Och 50-åringens välmående rundade kinder tunnas snart ut till förmån för åldrandets rynkor.

Genom att förse den moderiktige mannen med skägg vid 60 år visar konstnären på den åldrande mannens förändrade ställning och status i samhället. I porträttkonst avbildas inte äldre män ur högre samhällsskikt med utsläppt hår och skägg vid den här tiden. Dessa män rakade sig – skägg var inte modernt, och inom adel och borgerskap bars oftast peruk, där håret vanligtvis hölls ihop baktill i exempelvis en tofs, en fläta eller en piska. I bondesamhället var det däremot vanligt med fritt hängade, halvlångt hår samt skägg.



Högre ålder ger lägre status. Vid 40: »Min Bästa ålders tid – man låter mig med frid.« 50: »Min ålder mognas har Och nalkas till beswär.« 60: »Min hår nu börjer få, en färg som kallas grå.« Detaljer ur kistebrev (NM.0114367).

Såväl kvinnors som mäns hår har på olika sätt varit laddat med status och indikerat ålder. Variablerna har varit många: visat eller dolt, uppsatt eller utsläppt, långt, kort eller rakat, frisyrer, färger, skägg. Efter konfirmationen satte bondflickan upp håret och började dölja det, och som gift och kysk kvinna visade hon det aldrig. Och så var det sedan länge, beroende på kyrklig tro och sed. I folkligt dräktskick behölls på många håll huvudbonader längre fram i tid och på ett striktare sätt än inom högre samhällsskikt, där håret tidigare, på olika sätt och i olika sammanhang exponerades mer.

Alice Trolle, född Gyldenstolpe 1872 i Stockholm, var 16 år då hon läste för prästen inför konfirmationen år 1888. Hon skriver att den svarta konfirmationsklänningen var den första långa klänning hon någonsin haft, och hon kände inte riktigt igen sig själv i den. Hennes hår hängde inte längre i en lång fläta på ryggen utan var dubbelvikt och fästad i nacken med en stor sidenrosett. »Några veckor efter konfirmationen skulle håret sättas upp på huvudet, det hörde absolut till, ty det uppsatta håret angav att man hade gått och läst och numera ansågs för »stor« och fullvuxen och skulle kallas för fröken av tjänarna och även av andra.»

En modeklädd kvinna och en man ur samhällets högre skikt är placerade överst, vid 50 år, på en av de folkliga ålderstrapporna, här till höger. Mannen röker i en ståtlig pipa. Övriga människor är klädda i folkligt mode och de är avbildade i något mindre storlek, inte lika iögonenfallande som de på topp. Illustrationerna är en tydlig visuell förstärkning också av samhällets sociala skiktning: på topp i samhället är på topp i livets ålder. Modekläderna i bilden är från 1760- och 70-talen men bonaden målad 1819.

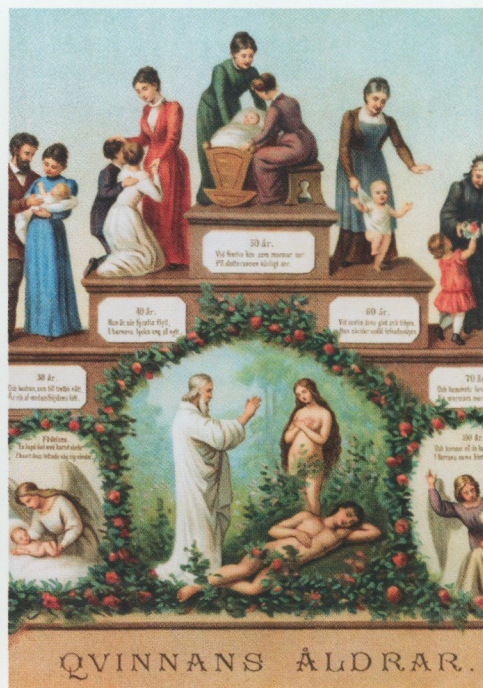
Oavsett social tillhörighet visas här extra prakt i 30- till 50-årsåldern. Männen bär stövlar med krage – adelsmannens är extra markerade. Han har långa, vita strumpor, som med hans status troligen var maskinstickade av silke. De folkliga strumporna kan vara tillverkade av fint ullgarn eller, mer exklusivt, av bomull. Kvinnorna i folklig modedräkt bär till skillnad från adelskvinnan huvudbonad: en bindmössa, ofta med ett så kallat stycke undertill, prytt med vackra stärkta spetsar i framkanten. I andra samhällsskikt

50 år – livets höjdpunkt. Detalj ur bonadsmålning från Kilen, Åls socken i Dalarna 1819 (NM.0208658).



användes bindmössan också av präst- och borgarfruar, men så småningom mest av äldre kvinnor. Även förklädena utmärker den folkliga klädseln. De i bild kan vara randigt vävda eller kattuntryckta, mer varierat mönstrade bomullsförkläden – alltså extra fina.

Ledande stilikoner i samhället var naturligtvis de som hade råd: herrskapsfolk, prästfruar, rika bönder, och – likt i dag – ungdomar. De sistnämnda tog intryck genom exempelvis arbete i mer välsituerade hem. Unga spred nyheter i modet, blev tongivande där de befann sig, de vågade »sticka ut« och trotsa rådande klädkoder, trots överflödsförordningar och lokala påtryckningar om vad som ansågs opassande, såsom onödig lyx i dekor, nya material, mönster och färger, högre klackar, något kortare kjolar med mera.



Vuxna i kläder från sent 1890-tal, barnen i kläder från tiden för trycket, 1906.
Detalj ur »Mannens åldrar» respektive »Qvinnans åldrar», oljetryck (NM.O251299A
och NM.O251299B).

Idealbilderna för mannen respektive kvinnan i ålderstrapporna ovan är tydliga och förstärks ytterligare vid en nära jämförelse. I bilderna relateras även i ord till deras status. Kvinnan lever för andra, det är hennes lycka. Mannen är sig själv nog, världen kretsar kring honom: »hans lefnad barn och maka smycka». Vid 30 år är han en jaktintresserad, sportig man, som tar ansvar för familjen. Vid 40 år står han själv, en bildad man i fin bonjour (livrock), hög cylindrhatt och med ett dokument i händerna. Överst, vid 50 år, utstrålar kroppshållningen självförtroende och pondus, men

MANNEN**KVINNAN****30 år**

»Vid trettio med hemmets lycka
Hans lefnad barn och maka smycka.«

»Och hustrun som till trettio nått
Är rik af modersfröjdens lott.«

40 år

»När fyrtio år har hunnit
Sin strålgångs mål han stolt har vunnit.«

»Hon är, när fyrtio flytt,
I barnens lycka ung på nytt.«

50 år

»Vid femtio på sin banas höjd.
Han väger livets sorg och fröjd.«

»Vid femtio hon som mormor ser
På dottersonen kärligt ler.«

60 år

»Vid sextio vägen redan lutar
Dit ned, där livets vandring slutar.«

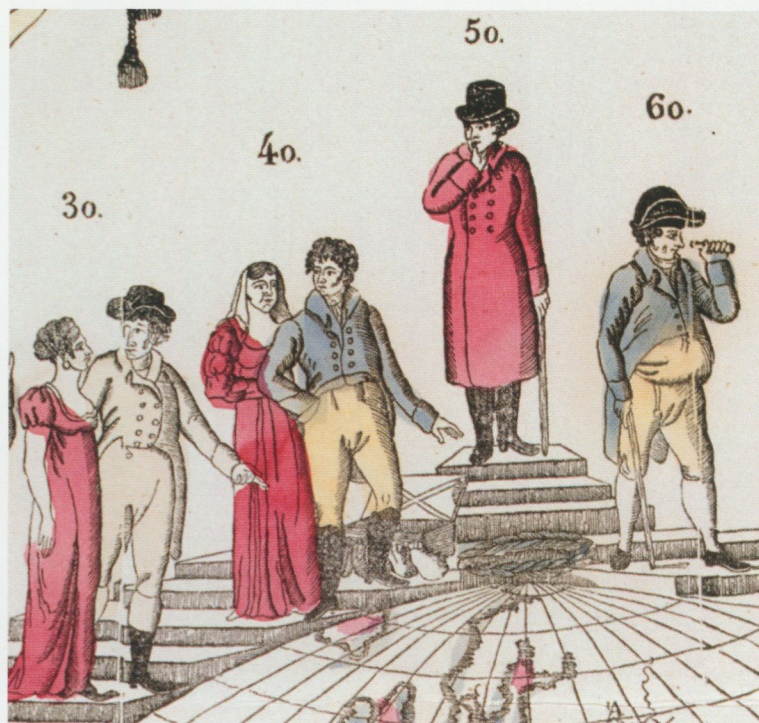
»Vid sextio, glad och trägen.
Hon skrider nedåt lefnadsvägen.«

han är nu eftertänksam. Han håller hatten i handen, visar ett högt hårfäste. Vid 60 bär han en kraftigare, mer vardaglig bonjour. Den rundkulliga hatten började dyka upp i denna form från mitten av 1800-talet, men det var inte en hatt för de fina salongerna. Och mannen behöver redan nu stöd av en käpp på sin väg nedåt i livets trappa.

I »Qvinnans åldrar« är mannen också med när de fått barn – familjen är viktig – men därefter visas inte kvinnan i egen person förrän på det sista ålderssteget. Hon förhåller sig till och delar sin tillvaro livet igenom med barn och barnbarn, längre fram dessutom i beroendeställning. Vad gäller kläderna är hon vid 40 år klädd i en vacker röd modeklänning från sent 1890-tal. Som mogen 50-årig kvinna har hon en mer strikt, enkel klänning, och vid 60 presenteras hon i mer informell klädsel, passande inom hemmet – i förkläde. Hon serverar, har lägre status.

I bilden nedan ses en välmående man med rejäl mage. Den kroppsliga förändringen vid 60 års ålder berättar om ett liv i överflöd, eller av dålig karaktär. Människans kroppsbyggnad illustreras annars oftast i normalstorlek eller smal i de aktuella bilderna. Det verkar vara den vanligaste idealbilden. Den kraftige mannen har en bicorne, tvåkantshatt. Den försvinner snart efter detta ur modet men användes fortsättningsvis till högtidsfrack och inom det militära.

Självsäkert överblickar mannen världen, och han har viss pondus där på andra sidan livets topp. Men kanske är den fina kikaren ett hjälpmedel till att se bättre, och han har käpp. Den fick han redan vid 50 år, där han står i en stilig toppmodern dubbelknäppt



Kläder från cirka 1820. Bilden tryckt i Jönköping 1846 (NM.0076586).

röd (!) redingot (långrock). Det var lockigt hår som gällde. Vid 40 år visas det fritt, utan hatt. Kvinnan är med vid mannens sida till hit – han är gift – och visualiseras därefter inte trappan igenom.

I det år 1807 nytryckta kistebrevet nedan är dräktdetaljerna från cirka 1720, och den gifta 40-årskvinnan har en ålderdomlig huvudbonad från tiden före 1715. Hon blickar framåt och ser allvarlig ut, liksom ett flertal andra människor i illustrationen. Ålderstrappans bild- och textinnehåll var starkt grundat i samhället, dess trosföreställningar och idégrund. Bilderna var betydelsefulla även om människorna i dem visades i helt omoderna kläder. Modefaktorn var inte huvudsaken trots att bilder var, och snart kom att bli, än mer viktiga för modets spridning.



»40 år är bästa åren.
[...] Lusten sedan mer
förgår.« Kistebrev
(NM.0252159).

De sista stegen

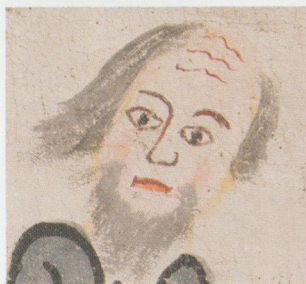
70-100 år

Under livets sista årtionden gör sig de allt svagare kropparna gällande. De lutar, behöver stöd av en käpp, två käppar, kryckor, närstående släkting, en stol, en säng. Ålderstrappornas människor grånar, får flint, skägg, rynkor, lutande gång, nedåtdragna mun- gipor, bekvämare och varmare kläder och skor, kort sagt mer in- formell klädsel för användning hemmavid. De kan få glasögon – och är oftast ensamma på slutet. Som vi sett förstärks den ökande ålderns allt lägre status också via detaljer i exempelvis kläder och frisyrier som var vanliga till vardags eller representativa för lägre samhällsskikt.

I den småländska längsgående bonaden till höger följer vi man- nens sista åldrar i kläder från 1730- och 40-talen. Dekoren på klä- derna minskar här när männen blir äldre: inga knappar, rockfickor eller uppvikta ärmslag. Stövlar och lågskor med klack övergår i bre- dare och mer bekväma tofflor och knästrumpor. Tofflor för herrar kunde ha hälkappa, och de var mest en inomhussko på våra bredd- grader, passande de riktigt gamla människorna. Men enkla tofflor av trä och läder användes också som arbetsskor, och på många håll i landet ansågs tofflor vara fattigskor. Förutom då i finrummen, där de mer välsituerade kvinnorna hade lyxiga nätta modetofflor som endast täckte främre delen av foten.

Varierande huvudbonader eller ingen alls kan, som vi har sett, visa skillnader i samhällelig status och värdighet, naturligtvis med hänsyn till olika tider, samhällsskikt, åldrar med mera. I många ål- derstrappor bär mannen ännu hatt vid 60 och 70 års ålder, even- tuellt döljande den begynnande flinten. Därefter visas ofta det allt kalare huvudet. Vid 80 år har den här mannen flint, kroppen börjar luta alltmer och käppen behövs. Vid 90 och 100 år används kryckor, allt kraftigare med åren. Och genom åren ser vi ansiktets begynnande rynkor – livets vackra eller sorgliga avtryck.

På nästa bild, på sid. 174, följs en kvinna och en man åt in i det sista, men de behöver också stöd av käppar, i bilden tunna och vackert dekorerade. En har en exklusiv krycka (handtag), kanske



Kroppens och den sociala ställningens förfall. Detaljer ur bonadsmålning av Anders Bengtsson (NM.0248086).

av silver, en annan är vackert röd – statuskäppar till de allt mindre representativa människorna. Den småländska målningen från 1782 visar bland annat kläder från 1760 till sent 1770-tal. I denna äldre ålderstrappa representeras döden förutom av skelettdelarna av en folklig begravning under livets trappa.

Kvinnorna åldras, kroppsformen ändras med tiden och de äldre bär bekvämare och rymligare kläder än tidigare, även i lager på lager för värmens skull. Vi ser en alltmer nedtonad modestatus vid högre ålder. Deras enkla bindmössor är allvarsamt svarta – de har sorg – i likadana huvudbonader som bondkvinnan under trappan. Bindmössorna pryds med en smal spetsdekor mot ansiktet, till skillnad från de stora dekorativa håruppsättningarna och huvudbonaderna tidigare i livet.

Männen ser inte ut att bli nämnvärt äldre ut med tiden. Här illustreras åldrandet på annat sätt. Genom männens olika sociala



Tillsammans i åldrandet – och döden.
Målning från 1782
(NM.0011954).

klasstillhörighet i de fyra stånden adel, präster, borgare och bönder speglas en allt lägre representativitet i samhället. Ju äldre person, desto lägre rang. Överst av de fyra sista männen ses således adelsmannen, därefter prästen, sedan borgaren och sist bonden – som allvarligt sneglar mot begravningen och döden.

Kvinnornas svarta bindmössor passar in här. De användes vid tiden av prästfruar och äldre kvinnor inom dessa högre samhällsskikt, och längre fram under 1800-talet fortfarande av åldrande borgarfruar – samt mycket inom den folkliga kulturen.

Kvinnorna vid den folkliga begravningen under trappan är sorgklädda, mestadels i svart och vitt. Männen har tagit av sina hattar, sina tricornes. Männens hår är utsläppt och höga hårfästen blottas, men ingen kal hjässa visas. Visas en schablonbild av mannen eller är de alla yngre än medelålders? I många ålderstrappor där männen blir allt äldre i livets nedförstrappa (inte som i den här trappan, med jämn ålder men i allt lägre rang) illustreras blottade, kala hjässor från cirka 60-årsåldern. Där åldern är relevant att



visa, i livstrappan,  r ofta den exponerade flinten ett tydligt  lderstecken.

På bilden på nästa sida, återigen från »Qvinnans åldrar«, omsluts kvinnan, 80 är, av sin vackert mönstrade och stora yleschal. Schalen var i olika former under ett par århundraden ett viktigt modeplagg. Vid denna tid, i slutet av 1800-talet, användes den mer som värmande plagg hemmavid samt fortfarande mer allmänt i lägre samhällsskikt. I modesammanhang lades schalen av några årtionden tidigare då de vida krinolinkjolarna avl stes av en modesilhuett med allt fokus baktill, upptill, med den så kallade turnyren som stöd. Damkappan kom in i modet, också konfektionssydd, på bred front.

I kombination med stigande ålder behövdes bekväma kläder, och det  r möjligt att kvinnan i bilden har en hemmarock under schalen. Även hemmarockar syddes med moderiktiga skärningar och detaljer, men i mer lediga modeller – för vilande kroppar. Den åldrande kroppen sn rdes inte heller lika h rt undertill. Människans behov av att kunna återhämta sig på ålderns h st gör sig här gällande, av att inte behöva förhålla sitt yttre till världen utanför hemmets sfär utan kunna ta det lugnt i passande vardagskläder nära familj, vänner och eventuellt t janstefolk.

I de olika ålderstrapporna f r åldrade herrar oftast klara sig själva med käppar och kryckor före det de ligger inför den sista vilan. Kvinnor tas mer om hand i de fall de  r med till slutet. Den äldre kvinnan f r h r stöd av sin sonson. I de ålderstrappor där både män och kvinnor illustreras  r mannen ensam kvar på slutet.

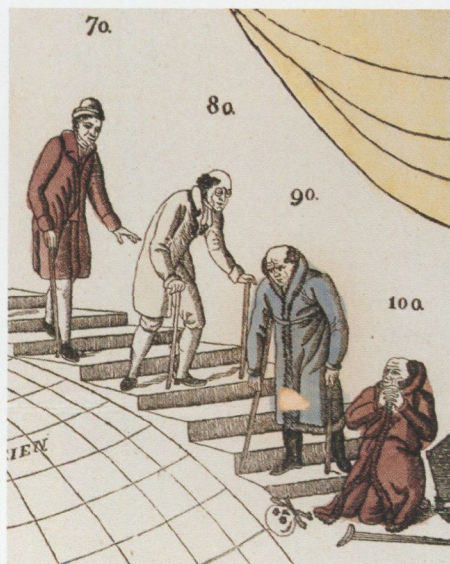
Vid 70: »Mitt h r nu falla av Och jag blir swag att gå.« 80: »Två kryckor f r jag h r f r ålderdoms besvär.« 90: »Jag lik nu är ett barn Besn rd i d dsens garn.« 100: »Utmattad ser du mig. Så kan och hända dig.« Därefter: »Jag g r nu till ett slut – från denna werlden ut.« Detaljer ur  lderstavla (NM.0114367).



Vid livets början lämnas människan av en ängel. I slutskedet hämtas hon av samma varelse. De vuxnas kläder är från sent 1800-tal. Detalj ur »Qvinnans åldrar», oljetryck från 1906 (NM.0251299B).



»En nittioåring lam och böjd / Knappt minnet har af livets fröjd.» Detalj ur »Männens åldrar», oljetryck (NM.0251299A).



Med glasögonen på näsan.
Detaljer ur kistebrev
(NM.0076586).

De tre äldsta männen på den motsvarande »Mannens åldrar« (föregående sida) illustreras i bekväma hemmarockar av olika slag. 90-åringen har en skärm på huvudet och flinten är blottad. Hans rödmönstrade tofflor ser ut att vara av relativt rymlig modell och är troligen bekvämare och lättare att ta av och på än samtida smala modeskor. De kan vara tillverkade av kraftigt ylletyg – bra för värmens skull. De strumpklädda benen syns under rocken till skillnad från på ålderssteget dessförinnan, där mannen är klädd i långbyxor och bär riktiga skor. Den äldre mannen har mer informella kläder, framställs med allt svagare kropp samt »knappt minnet har af lifvets fröjd«.

I ålderstrappan ovan, från 1820-talet, blir hemmarockarna allt tjockare och varmare med åren. Rockarna är fina, har skarp och värmande, mjuka, fluffiga kragar och kanter. Vid 80 år får mannen hjälp med synen. Den här sortens glasögon kallas näsglasögon eller pincené – »klämna på näsan«. Glasögon var sedan flera århund-

raden en dyrbar statussymbol för de som hade råd och kunde läsa. Under 1800-talet blev de billigare och vanligare. Flinten är blottad, hatten har tagits av. 80-åringen har en käpp och får därefter en till som stöd till sista trappsteget, där han knäböjer och ber intill sin krycka. Hans ansikte är så insjunket att det närmast liknar döds-skallen på marken intill.

Döden är illustrerad i många av de äldre ålderstrapporna. I kiste-brevet på nästa sida ligger de äldsta människorna nederst vid kan-ten av sista trappsteget, i närheten av liemannen. Vad tänker de där de ligger? Är de rädda? Väntar de på befrielse? Livet efter detta kanske blir bra om man har skött sig. Men om inte? Åldrandet i ål-derstrapporna berättar som vi sett om en successiv fysisk nedbryt-ning med allt mindre representativitet, status och engagemang i olika delar av samhället, på olika sätt visualiserat genom kläder och andra attribut, social tillhörighet, kroppsuttryck och viss text. Men innerst inne bär människorna på livets olika erfarenheter, i glädje och sorg. En respekt för människans dolda visdom anas via de symboliska ugglorna över den 80-åriga kvinnan och mannen.

Livet i bild

Åldrandet ingår i allas våra liv. Därför har människan länge fas-cinerats av åldersillustrationer. Dessa bilder har gett struktur åt ett utmätt liv och gett upphov till tankar kring identiteter och ge-menskaper, från födelsen till slutet. Beträktaren har tolkat de nära eller fjärran sammanhangen utifrån tro, seder och moral, genom såväl personliga reflektioner som mer allmänna förhållningssätt. Ålderstrappan påverkar människans drömmar men väcker också hennes oro för livet.



»70 år den grå åldern / Nu begynne
styrkan pröfwas / Och vårt mandelträd
att löfwas. / Modet minskas mer och mer
/ Pannan djupa rynkor samlar / Tungan,
handen, foten famlar / Ögat tamt och vil-
set ser.« Detalj ur kistebrev (NM.0252159).

80 är gōra hjertat fār.

100 år högsta åldren.

Nu får sig den starke kröta,
Då det tredje benet söta
Til at trefwa up sin graf.
Dwärlen tyftnar drängen swiler
Huset darrar, liddens wiler,
Sångens dörrar stå i qwas.
90 är en Rådplig ålder.

Se hur gamla Gubben kryper,
Karet giffnar, laggen dryper,
Huset börjar falla ner;
Wofet i hwar springa lyser,
Ungdoms, våren der åt nyser,
Och sin fara intet ser.

Hundra år är högsta ålder,
Wara tycks til plåga sårder,
Den så länge får bli qwar;
Fårsta, swaghet, fuhla lyte
Ar den lätt och sårtra byte,
Som wår högsta ålder får.

Döden.

Lillans fåring ingen sonar,
Döden håller ingen sonar,
För des Rönhet eller prack,
Hjeltens dö, en arm tillika,
Döden plågar intet wika
För den största nöd ell' mack.